

НЕВЕН МИЉАТОВИЋ

***ДОРОТЕЈ И ЛАВР* – ДВА РОМАНА О СРЕДЊЕМ ВИЈЕКУ¹**

САЖЕТАК: У раду се врши прва свеобухватнија компаративна анализа романа *Дороџеј* (1977) Добрила Ненадића и *Лавр* (2012) Јевгенија Водолазкина. Користећи феноменолошки, структуралистички и наратолошки приступ, истраживање освјетљава жанровску природу ових остварења, композиционе планове, специфичности језика и стила, те организацију хронотопа. С обзиром на то да оба аутора средњовјековни контекст користе као оквир за преиспитивање универзалних моралних и социјалних проблема, рад настоји идентификовати тачке додира и дивергенције у њиховим поетичким стратегијама. Испитујући како савремена српска и руска проза граде дијалог са прошлошћу, рад утврђује на који начин анализирани романи уносе иновације у жанр историјске белетристике и поставља темељ за даља компаративна истраживања.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: компаративна анализа, *Дороџеј*, *Лавр*, историјски роман, монах-видар, хронотоп, српска књижевност, руска књижевност

Питање историјског романа

Извјесно је како се о роман *Дороџеј* Добрила Ненадића, сврставањем у категорију историјског романа, чини огрешење. Међутим, јасно је како се поменуто дјело не може ни сматрати класичним историјским романом. Полемике се воде око тога да ли је Ненадићев првенац љубавни или историјски роман. Уколико га

¹ Ово је фрагмент рада који је награђен другом Бранковом наградом Матице српске 2025. године.

прихватимо као историјски, он би понајвише био синхронијски. Уколико прихватимо да само стварност у њему јесте смјештена на почетак XIV вијека, реферишемо на то да се природа фиктивне реконструкције у историјском роману поетички заснива на подражавању стварности, у основи на реалистичком књижевном поступку. Стога у реалистички оквир своје средњовјековне стварности Ненадић уклапа вјечите људске драме и конфликте различитих судбина, додатно потврђујући како историјски роман, као ни знање писца о историји, уопште не морају бити идеологизовани или политизовани.

Ваља истаћи како је разлика између историје и историјског романа разлика између стварности и њене имагинативне пројекције која је у *Дороџеју* далеко надјачала средњовјековну реалност, оставивши је да дјелује искључиво као топос у коме савремени и свевремени јунаци обитавају као на сценском подијуму.

У томе лежи сличност *Лавра* и *Дороџеја*, јер и Водолазкиново постмодернистичко житије представља својеврсну позорницу вјечности коју наизглед случајно затичемо у XV вијеку. Пут његовог главног јунака неодољиво подсећа на пут Христоса, или пут Александра у *Александриди*, али синхрони историзам ишчитава се са многих аспеката. Иако је роман, за разлику од Ненадића, додатно прожео дијалектиком чуда, карактеристичних за руске хагиографије, он ипак остаје закован у реалности која се наставља готово до дана данашњег.

Могло би, дакле, да се закључи како се код Ненадића вјечност накратко смјешта у одређени историјски оквир, и у њему бива заустављена, док Водолазкин, очито дубље у постмодернистичком духу, у свој историјски тренутак смјешта догађаје, али ту реалност додатно проширује, доводећи је у (нај)ближу везу са садашњим тренутком. Чини се да Водолазкиново поимање историјске вјечности обухвата шире аршине од оних које Ненадић захвата у свом првом роману. Оно се ослања на хагиографску традицију за којом су традиционално посезали руски аутори. Не заборавимо да је у занесености датим жанром Николај Васиљевич Гогољ написао својеврсно антижитије Акакија Акакијевича Башмачкина.

Композиција: синхронијски историјски роман
или хагиографски настављач

Прегледањем актуелне критике о роману *Дороџеј* неће се лако наићи на такве оцјене у којима би он био жанровски окарактерисан као било шта друго осим као роман. Његова форма (која је,

исповестиће се, од пресудног значаја за композициони план) јесте таква да несумњиво, макар у материјалном смислу, (нај)више личи на романескнун.

Ако се постави питање приповијетке, суочићемо се са начелним проблемом, јер су по дефиницији приповијетка и новелета краће епске форме мањег обима него што је роман, а то је последица ужег тематског материјала који се у њима обрађује.

Ненадићев роман никад се није опирао оваквој тенденцији, не обраћајући превише пажње на жанровску етикецију, иако се можемо сложити с Мићом Цвијетићем како се „радња романа *Доротијеј* одвија кроз симултане приче бројних актера који осветљавају лик главног јунака...”²

А за разлику од Ненадића, који улази у књижевни свијет из сфере агрономије, руски писац Јевгениј Водолазкин, доктор староруске књижевности, нема озбиљније замјерке на чињеницу да се његово дјело *Лавр* дефинише као роман, но противи се етикети *историјски* роман. Питање је како то да се ова два дјела, макар угрубо сличне тематике, у којима су ликови монаси-видари, смјештена у сличан временски оквир, другачије дефинишу.

Одговор је у томе што својом драмском формом, исприповиједан као низ монолога, *Доротијеј* представља оригиналну појаву у српској књижевности, док се роман *Лавр* мора посматрати као својеврстан настављач староруске књижевне хагиографске традиције, и с тим у вези и не може бити окарактерисан жанром *класичној* историјског романа, управо због чињенице да оно што се именује као жанр романа у савременој књижевнотеоријској литератури – у староруској књижевности и не постоји.

Док се код романа *Доротијеј* одлике средњег вијека понајвише примијете у самој тематици условљеној хронотопом, код *Лавра* су такве одлике видне већ при самој композицији. Руски аутор је дјело осмислио као склоп од четири *књије*, пред којима стоји *пролејомена*. Термин *књија* одабран је као савршен симбол свега онога што је књига била у староруском свијету, али у сагласности са оним шта би термин књига могао да представља.

Терцијарно значење појма *књија*, како га Даљ биљежи у своме рјечнику (*поглавље, дио ойцирної писаној шийива*), узео је Водолазкин у сврху парцијализације свога текста.

Роман садржи пет дијелова: *Пролејомену, Књију познања, Књију одречења* (у преводу Р. Мечанин: *Књија одрицања*), *Књију*

² М. Цвијетић, „Тематска и поетичка дихотомија (О романескним првенцима Добрила Ненадића *Доротијеј* и *Киша*)”, у: *Књижевно дјело Добрила Ненадића*, зборник радова, СПКД Просвјета, Билећа 2019, 197.

йуѣта и Књиѣу смирења (у преводу Р. Мечанин: *Књиѣа мира*). Прологомена, уколико се посматра као дио хагиографске традиције, представља кратко излагање аутора гдје се наводи који се то догађаји описују у датом дјелу.

Приједлоге превода назива трећег и петог дијела *Књиѣа огречења* и *Књиѣа смирења* дају београдски русисти,³ а притом, свака *књиѣа* је подијелена и на мање цјелине означене бројевима. Неискусан читалац лако би био преварен и закључио како су називи сегмената књиге означени старословенским словима, међутим, потребно је погледати биографију писца и биће нам јасно како је Водолазкин вјешто, у духу струке, прибјегао словенском систему означавања бројева словима изнад којих се пише титла. Тако свака *књиѣа* почиње са ѧ = 1 единь, а надаље: ѡ = 2 два, три = 3 три, ч = 4 четири, п = 5 пать, ш = 6 шесть...

ћирилични бројеви су били дио система бројања потеклог од ћириличног алфабета, коришћеног међу Јужним и Источним Словенима који су и иначе користили ћирилицу, укључујући и Србе.⁴ На сличан начин руска ауторка Татјана Толстој посегнула је за словима старословенског језика при парцијализацији романа *Кис*.

Нарација из трећег лица у *Лавру* потпуно је подређена хагиографској основи дјела, и зато се драстично разликује од оне коју условљава композициона раван романа *Доротијеј*. Јунаци у *Доротијеју* приповиједају у 1. лицу, са аспектима унутрашњег монолога, преноса туђег управног говора или пак доживљеног говора. Приповиједају нам, дакле, ликови који су уједно и актери радње (интрадијегетичка наратација), тако што се ситуације и догађаји дају из перспективе самих тих ликова (унутрашња фокализација).⁵

Условљено формом, у тексту од око 220 монолога Ненадићевих јунака присутан је и својеврстан врховни приповједач који често проговара језиком некарактеристичним за њихово образовање. На тај начин мање-више су савладане пукотине у наратацији.

Врховни наратор у оба романа присутан је као елемент нивелисања радње условљене композицијом, и у *Доротијеју* је притајенији, док се у *Лавру* експлицитно пројављује.

³ Д. Керкез, О. Сабо, „Превод романа *Лавр* Ј. Водоласкина на српски језик”, у: *Књижевност у преводу*, зборник радова, Андрићев институт, Вишеград 2019, 128.

⁴ З. Живановић, *Старословенски ћиричник за њочейнике*, Internal PC print Home, Коцељева 2016, 32.

⁵ Б. Митровић, „Тајна распећа – тијело и поглед у роману *Доротијеј* Добрила Ненадића”, у: *Књижевно дјело Добрила Ненадића*, 136.

Ликови: Доротеј и антидоротеји; Лавр и антилаври

Пребројавање ликова у *Доротијеју*, олакшано самим композиционим планом романа, могло је да се изведе врло рано, и да се већ ту подвуче црта. Од тринаест наратора само се Доротеј „брани ћутањем”.⁶

Груписање ликова романа *Доротијеј* може да се изведе према различитим критеријумима, мада се према свим досадашњим класификацијама најчешће групишу у монахе (Макарије, Прохор, Димитрије, Матија, Артемије, Никанор, Матија) и(ли) свјетовњаке (Дадара, Кирча, Богдан, Пипац, Андрија). У свјетовну групу убраја се и Јелена, једини женски лик, а два лика остају ван сцене, готово без оглашавања. Проблематика се продубљује када освијестимо да су та два лика носиоци и покретачи радње, док је име једног од њих узето за сам наслов романа.

Код Ненадића је јунак и приповједач наративног текста, а ваља подсјетити како функцију приповједача у наративном тексту понекад може да има и више јунака-приповједача. Прави примјер за то је Бокачов *Декамерон*, а у новијој српској литератури управо роман *Доротијеј*. У *Доротијеју* је наратора-јунака тринаест, а десет јунака и приповједача *Декамерона* на једној сједељци испричало је по десет приповједача; приповједачи су тако истовремено били и јунаци прича.⁷

С друге стране, пребројавање ликова у роману *Лавр* није сасвим олакшано. Много је оних који у роман улазе као глумци аматери на велику сцену, са ње баце поглед на празне столице у партеру, изрекну кратку реплику и замакну за кулисе. Чини се како код Водолазкина на сличан начин као и код Ненадића, гдје доминирају Доротеј и антидоротеји,⁸ доминирају Лавр и антилаври.

За потребе рада размотриће се тек илустративно основица ликова само у првој књизи, *Књизи ѿзнања*. Основ нарације лежи у двије бинарне (Лавр)групе: Арсеније–Христифор и Арсеније–Устина.

Христифор је први и, највјероватније, главни Арсенијев учитељ. У мирисима његових трава ужива малени Арсеније и савладава видарски занат, те учи слова. Записи на брестовини постају Арсенијева прва лектира. Попут старог библијског пророка, малом Арсенију је Христифор открио најважније ствари, али на самрти

⁶ А. Јерков, „Метафизика ћутања”, у: *Савременик*, XXVII, књига LIV, све-ска 7, јул 1981, 68.

⁷ П. Милосављевић, *Теорија књижевности*, „Мирослав” – Књиготворница Логос, Београд – Грачаница 2009, 272.

⁸ В. Чубелић, „Доротеј и антидоротеји”, *Поља*, број 276, фебруар 1982, 89–91.

ипак страхује да ће унука оставити неприпремљеног за живот. Лик оваквог животног учитеља одсуствује у роману *Дорошеј*, с обзиром на то да главног јунака упознајемо као формирану личност.

Дјевојка Устина појављује се након Христифорове смрти, не остављајући Арсенију мјесто за дуже самовање без дједа. За њу сељаци тврде да носи помор. Сва је у ранама, и при првом сусрету с Арсенијем одбија улазак у колибу. Након лијечења, спаљивања одјеће и ноћи проведене с Арсенијем, она му признаје:

Зачела сам у утроби мојој јер ми је престало уобичајено женско прање.⁹

Њихова љубав сасвим је била остварена. Арсеније пројављује љубомору када Устина жели да слуша о Александру, из списка *Александриде* који јој он чита. Жели да је носи у свом уху, попут Китовраса из легенди.

С друге стране, посматрана у односу на Арсенијеву вјечиту љубав, Јелена, жена господара Лауша из *Дорошеја*, дјелује као мљеница судбине, макар до посљедњих страница романа.

Њезина љубав према Доротеју у првим тренуцима потиче искључиво из радозналости, и необичности самог Доротеја. Умјесто замишљеног видара с дугом сиједом брадом, дошао је младић у пуној снази. Јелени је дата могућност да активно расуђује и одлучује, она слуша Лаушеве ријечи па даје судове и реагује на њих. Њен дар говора видљив је током читавог романа, па се чини као да су руски и српски писац одлучили да својим јунацима дар причања подијеле на супротан начин. У *Лавру*, Арсеније, Устин, Амвросије, а потоњи Лавр, гласнији је и трајнији наратор од своје Устине, док је Јелена гласнији наратор од потпуно пасивизираниог Доротеја. Но, не би требало сметати с ума како је Јелена жена господара, а Устина само просјакиња украј гробља. Јеленин лик омеђен је строгошћу и важношћу њеног положаја, и она у таквим условима нема много простора за опсервације.

Међутим, потребно је истаћи како и са чињеничне стране Јелена, ипак, не бива разлог опстанка и центар животног пута свом несуђеном видару Доротеју, док се Устина п(р)ојављује у готово свим Арсенијевим мислима. Видљиво је како се Ненадић у свом дјелу не реферише на житијску традицију, а Водолазкин

⁹ Сва цитирања у раду према српском преводу (СЈ): Ј. Водолазкин, *Лавр: живојойис*, превела с руског Радмила Мечанин, Драслар партнер, Београд 2013 (скраћено: *Лавр СЈ*), 75.

се води подацима како руска школа познаје два главна типа житија: први, у коме свети по рођењу бива предодређен за светост, од богоугодних и благочестивих је родитеља и расте „у крилу Божијем”, те други тип, у коме постоји иницијални пад јунака у гријех, док читав његов светачки пут постаје омеђен тим догађајем, изједначен с путем покајника. Арсенијев пут био је, с тим у вези, и Устинин пут.

Многи ликови ових двају романа имају заједничке црте, а можда би их још најбоље било потражити код оних ликова који би се могли узети као крајње тачке особењаштва. Такав особењак код Ненадића јесте монах Прохор, а код Водолазкина јуродиви Карп. Прохор се свјесно мучи и наноси бол тијелу, његов усуд лежи у константној осуди самога себе на подвиг. Савладаће га, испоставиће се, Димитријева клевета како се спрема лежати у гробу седам дана. То је иста огорченост свијетом коју има Еков старац Хорхе из *Имена руже*.

Прохора прогоне властите мисли, њега више од свега мучи мисао достизања воље Божје, мучи га питање рајских двери и да ли ће му се оне отворити, муче га прогони од стране браће монаха, меропси који га запиткују... И јуродивог Карпа од првог сусрета у роману видимо као прогнаника који готово читав дан гладује. Његово јецање *Карї, Карї, Карї* и бијег након ударца јуродивог Томе слика је цјелокупног његовог живота. Од колачара Самсона увијек успије отети комад хљеба, а од колачара Прохора ни то. Отимање од Самсона коштаће га живота. Сцене смрти обојице особењака изузетно су потресне.

Лаушев доглавник Дадара у *Доройеју* први доноси вијест:

У долини се догодило нешто језиво. Јутрос су у цик зоре себри нашли обешеног о уже, исплетено од сукна мантије, калуђера Прохора. Висио је полунаг о грани великог старог храста изнад раке у којој је провео неколико ноћи, издржавајући завјет...¹⁰

Карп умире у тренутку кад Арсеније прелази ријеку Велику. С друге стране обале види се потресна сцена:

Колачар прилази близу Карпу. Карп се извија као струна. Он је виши од колачара и вратом осјећа његов дах. Нож лагано улази у тело јуродивог. Силе небеске, шапуће колачар Самсон, колико сам само чекао овај дан.¹¹

¹⁰ Д. Ненадић, *Доройеј*, Рад – Народна књига – БИГЗ, Београд 1979, 53.

¹¹ *Лавр СЈ*, 210.

Смрт ових јунака у неком тренутку као да се парадоксално саживљава с начинима њиховог живота, Прохор поступа одмјерено и свјесно, крајње негативно се односећи према свијету, натјеран на стуб срама од оног од кога то није очекивао, док јуродиви Карп смрт дочекује наивно, исто од онога од кога јој се најмање надао.

Главни јунак: монашко-видарски занатлија

Недвојбено је да су као главног јунака оба разматрана писца одабрала монаха-видара.

У средњем вијеку ово занимање било је изузетно цијењено. Када се прегледају српски рјечници, поготово Ћосићев *Речник синонима* (2008), наилазимо на одреднице лексеме *видар*, чија би значења изведена преко синонима била: травар, фиг. чудотворац, рет. басмар, рет. врачар, рег. надрилечник, рег. видач, рег. видалац, рег. надрилекар, пог. шарлатан, биљар, бајар, врач. Постојање већег броја синонима и регионализама потврђује развијеност самог занимања видара.

Народни видари, ранари, „босоноги љекари” у средњовјековној Србији били су махом мушкарци или рјеђе жене, емпирици или самоуци, чије се медицинско знање заснивало на чињеницама прикупљеним искуственим посматрањем.

Кад су у питању монаси-видари из романа којима се бавимо, битно је одмах утврдити да се не ради о обичним видарима. Начин на који обојица издају ране припада понајвише домену теургијске медицине. А теургија се као чин, чаролија, способност чињења чуда, заснивала на упражњавању различитих молитви помоћу којих се покушавало заштитити здравље или постићи излечење болести. Видари теургијске медицине носили су са собом списе на којима су били записи, најчешће молитвено-магијске моћи, чијим се аналозима могу сматрати неки Христифорови записи из *Књиџе ѿзнања*.

Јунаци оба романа имају у својим рукама дар исцјељења, али њихови животни путеви умногоме се разликују. Наиме, о Лавру, тј. Арсенију, чини нам се, знамо све. Читав животни пут обухваћен је романом-житијем, од рођења 8. 5. 1440. до погребња 18. 8. 1520. године.

Доротеја упознајемо као монаха-видара и то је, дало би се закључити, главна његова улога у роману. Он испуњава одређене социјалне улоге, али ниједна од њих по својој природи не одудара над другим. Његов животни пут пратимо од доласка и појаве у Мртваја виру, до смрти у њему. О његовом дјетињству не знамо ништа, чак ни о ранијој младости. Према Јелениним ријечима

знамо да нема више од двадесет и пет година. Тога се можемо држати условно, али чињеница је да се ради о младићу.

Проблематика поређења ових главних јунака лежи онајприје у неједнакости односа старости јунака, но видарски посао оба лика видно заокупља. За потребе овог рада није се приступало поновном пребројавању фитонимског инвентара у роману *Дороџеј*, који према неким анализама износи 80 биљака,¹² док се у *Лавру* засигурно помињу најмање 23 описане биљке које посједују одређена љековита својства.¹³

Но, ваља се накратко осврнути на начине на који оба јунака фигурирају у наративном смислу. Неиспуњени наративни простор о(не)могућен за главног јунака Ненадић је морао вјешто распоредити свим осталим јунацима, тако да је за Доротеја у роману остало мјеста за тек пар експлицитно наведених, готово безначајних фраза. Одсуство говора главног јунака тако је постало метафизички елемент који *Дороџеја лик* претвара у *Дороџеја симбол*. Чак је и А. Јерков за овакво прерастање *од лика до симбола* у фусноти свог рада из 1981. оставио напомену како би се њиме ваљало бавити у посебном, веома обимном тексту.¹⁴ Доротеја као засебан лик не можемо готово никако разматрати, већ бисмо једино могли да га сагледамо као елемент синтезе у коме се само разоткривају остали ликови романа.

Крај прве *књије* романа *Лавр* тематски је идентичан крају романа *Дороџеј*:

Од Арсенија – живог или мрвог, Слободичани не нађоше ни трага, ни гласа. Можда се истопио, као што се топи восак на ватри, помислили су. Тачније речено, они просто нису знали шта да мисле.

Битна одлика јунака јесте и симболика имена. Доротеј (грч. δῶρον θεός, Божји дар) се често среће, поготово у монаштву, као традиционално хришћанско име грчког поријекла. Носило га је чак седам патријарха у средњем вијеку. Такво име, схваћено у симболичком смислу, постаје управо сазнајни елеменат осталих ликова, у толикој мјери у коликој и њихово понашање одређује непројавни *Дороџеј лик*. На путу ка Богу, сви јунаци ће се огледати управо у лику Доротеја, док ће његов (божји) дар видања рана

¹² Види: В. Николић, „Добрило Ненадић – особена литерарна појава у савременој српској литератури (културни феномен и друштвени случај)”, у: *Књижевно сјело Добрила Ненадића*, 70.

¹³ Т. Попова, Ј. Маљчивецка, „Фитонимска лексика у роману *Лавр* Ј. Волазкина”, у: *Русская речь*, 5/2017, 42.

¹⁴ А. Јерков, „Метафизика ћутања”, 68.

постати главни фактор наративног импулса. Његов дар да не разликује људе, већ само ране, након доласка у Мртваја вир изазваће опречне реакције, прогоне, смрти, а заузврат ће људима из његовог окружења давати на дар унутрашња преиспитивања и, наполијетку, одређене (само)спознаје.

Симболика имена главног јунака у роману *Лавр* сложеније је природе. Прво име јунак је добио седам дана по рођењу, у част светог Арсенија Великог. Педесет пет година овај светитељ, родом из Рима, провео је у пустињи. Можда нам већ то наговјештава дуг пустињачки ход главног јунака? Не смије се заборавити како су прво име Арсенију даровали други, а друго је узео сам. Отуд је важност другог имена већа. Узимањем имена Устин директно алудира на Ксенију Петроградску, која је послје смрти мужа обукла мужевљево рухо. Потом, Амвросије, а пређашњи Устин, (пре)узео је име у част свог италијанског пријатеља и сапутника на путу у Свету Земљу, Амброђа Флекије, чија је глава пала непосредно пред градом Јерусалимом. Прво, даровано по рођењу, и друга два имена, одабрана самостално и надамне свјесно, запечатили је четврто, даровано од стране игумана при постригу.

Посљедње име долази од грч. *Lauros* (дрво) – ловор, вјенчавајући невидљивим ловоровим вијенцем јунака који управо са датим именом дочекује смрт и, претпостављамо, дуго тражено смирење.

Лавров пут представља јасну линијску путању, траг једног светитељског пута, док се Доротеју светост више негира неголи афирмише. Оба наведена лика носе грчка имена, и у неком тренутку њихови путеви и особине симболично се приближавају.

Језик: савременост или средњовјековни мимезис

Језик првог романа Добрила Ненадића чија је складност мајсторски изоштрана примијетили су критичари одмах по његовом објављивању. За одважан корак да у свом дјелу не употријеби ниједну једину страну ријеч, чак ни турцизам, већ 1982. Миливој Марковић одаће писцу признање да је у својој замисли потпуно успио.

Ненадић није користио архаични или псеудоархаични језик да би нас њиме вратио у средњи вијек, већ је језиком потпуно јасним за савременог читаоца успио да дочара дух времена о којем пише. Свакако, бирајући савремени језик, Ненадић није одустао од релативно ретке употребе различитог старијег лексичког фонда, најприје архаизама и историзама. У роману тако срећемо сљедеће архаизме: иконом, црепуља, тестија, видати, видар, војна, појати,

поњава, бисаге, брадва, чатити... те различите историзме: властелин, намесник, пронијар, челник, коњаник, копљаник, пешак, меропах, себар, псар, соколар, коњушар, шталар, подрумар, опута, педа...

И поред наведених лексема, читање романа доступно је и елементарно писменим читаоцима, говорницима српског језика, а Ненадић потврђује своју титулу мајстора приповједача.

Слично се тврди и за роман *Лавр*, а са оваквом тезом можемо се тек овлаш сложити, и признати како разумијевање романа можда јесте могуће, али продор у дубину његове поетичке снаге исказане управо великом количином црквено-рускословенске лексике без формалног филолошког образовања – није могућ. Погледајмо тек илустративно један примјер, како бисмо приближили у чему је проблематика језика романа *Лавр*.

У *Књизи одрицања (одречења)* руски читалац затиче:

Засиживаясь допоздна у Силвестра и Ксении, Арсений читал им грамоты Христофора.

Василий Великий рече: целомудрие, еже при старости, несть целомудрие, но немощ на похоть. Александр, видев некоего тезоименита, страшлива суца, рече: уноше, или имя, или нрав измени. Когда Диогена обругивал некий плешивец, Диоген сказал: не воздаю тебе руганью за ругань, но похваляю волосы главы твоей, потому что, увидев ее безумие, они сбежали. Некий юноша на торжище, гордясь, говорил, что мудр, потому что со многими мудрыми беседовал, но ему ответил Демокрит: я вот беседовал со многими богатыми, но богатым от этого не стал. Когда Диогена спросили, как жить с правдой, он отвечал: якоже и при огне ни вельми приближаться, да ся не ожжет, ни далече отступить, да мраз не постигнет.

Српски читалац пак пред собом има далеко олакшан (и при том лексички осиромашен) текст:

Седећи до ситних сати код Силвестра и Ксеније, Арсеније им је читао Христифорове записе.

Василије Велики рече: целомудреност у старости није целомудреност, него немоћ за похоту. Александар, видећи неког имењака, суштог страшљивца, рече: младићу, мењај или име, или нарав. Када је неки ћелавко изгрдио Диогена, Диоген му је рекао: нећу ти узвратити грдњом на грдњу, него ћу похвалити косу на твојој глави, зато што је, увиђајући њено безумље, опала. Неки момак је на пијаци поносно говорио да је мудар зато што је разговарао са многим мудрацима, а Демокрит му је одговорио: ја сам, ето, разговарао

са многим богаташима, али од тога нисам постао богаташ. Када су питали Диогена како живети са истином, одговорио је: као уз ватру – нити се много примичи, да се не опечеш, нити се далеко одмичи, да те не поткачи мраз.¹⁵

Партиципи, а затим и различита глаголска времена ишчезла у савременом руском језику, уз отежану и застарјелу лексику стварају несумњиве преводилачке потешкоће које изискују дуготрајна излиставања рјечника и консултације стручњака, како у области староруског, тако и стручњака за српске варијанте црквенословенског језика.

Давањем савремених еквивалената губи се најаутентичнији тон романа, и уколико лексему уноша преведемо као младић (а не, рецимо, *јуноша*) изгубиће се управо онај слој романа због кога га понајвише вреднују руски критичари. На претходном примјеру ствари су условно олакшане, јер се у много случајева романа догађају спојеви савремених и неутралних језичких облика са крајње архаичним.

У оригиналу је присутна богата смјеса старе и нове лексичке равни:

В слободке неспокойно, сказал отец, ждут морового поветрия.
Пусть мальчик здесь побудет в далеке от всех.
Побудь и ты, предложил Христофор, и жена твоя.
Имам, отче, пшеницу жати, где бо зимою брашно обрящем?
Только плечами пожал.

А у преводу такве наслаге и не постоје:

У Слободици је немирно, казао је отац, чека се помор. Нека дечак буде овде, далеко од свих.
Буди и ти, предложио је Христифор, и твоја жена.
Имам, оче, да жањем пшеницу, где ћу зимус да набавим брашно. Само је слегнуо раменима.

Примијети се и да је превод на српски потпуно онемогућио диференцијацију савременог и старог руског језика. Овакво одсуство адекватних еквивалената додатно замагљује поглед у наслаге времена које се у роману најсјајније огледају у употреби различитих слојева лексичког материјала, од средњег вијека до савременог доба и совјетских канцеларизама.

¹⁵ *Лавр* СЈ, 143.

Хронотоп: Мјесто сусрета и тачке разлаза

Просторна и временска организација романа *Дорошеј* и *Лавр* откривају суштинске разлике у поетичким намјерама аутора. Код Добрила Ненадића, радња је строго омеђена на три амбијента: Манастир, Кула и Сабориште. Док Кула и Манастир симболизују ригидне структуре свјетовне и црквене власти у којима влада дисхармонија, Сабориште представља метафизичку *axis mundi*, мјесто на којем се стваралачке моћи јунака остварују у пуном смислу.¹⁶ Временски оквир је код Ненадића линеаран, дубоко усидрен у историјску стварност краја XIII и почетка XIV вијека (византијско рачунање времена), гдје природа служи као примарни маркер процицања времена кроз описе суша, мразева и киша.

Колико се истиче љепота језика у *Дорошеју*, толико се истиче и невјероватно остварена темпоралност романа *Лавр*. Чак ни Арсенијев дјед, Христифор, не води рачуна о времену. Он своје записе пише и ујутру, и дању, и увече. Након Устинине смрти старац Никандар рећи ће Арсенију како:

...тамо гдје је она сад нема ни још, ни већ. И нема времена, него постоји бесконачна милост Божја, у њу се уздамо.¹⁷

Насупрот Ненадићевој омеђености, просторно-временски лук у *Лавру* измиче дефиницијама. Просторна систематичност Водолазкиновог дјела заснива се на сакрализованом простору – од гробљанске колибе, преко пута у Свету Земљу, до пећине у којој Лавр дочекује смрт. Међутим, највећи отклон представља темпоралност романа *Лавр*. Док Ненадић прати линеарност историје, Водолазкин вријеме релативизује. За Арсенија „вријеме престаје да се креће”, што омогућава појаву анахронизама попут пластичних флаша усред средњег вијека. Вријеме код Ненадића линеарно поштује историјски мимезис, док код Водолазкина оно постаје метафизичка категорија која се прекида и трансцендира, доказујући да догађаји често протичу „сами по себи, извучени из времена”.

Закључак

Оба дјела показују сличан отпор прецизном жанровском сврставању. *Дорошеј* се позиционира између историјског и љубавног романа, користећи фокнеровски наративни модел вишегласја, док

¹⁶ Б. Милановић, „Простор слободе – прокажено место”, у: *Књижевно дјело Добрила Ненадића*, 188–189.

¹⁷ *Лавр* СЈ, 107.

је *Лавр* својеврсно „неисторијско” савремено житије са библијском организацијом текста. Док *Ненадић* пружа увид у српски културни контекст кроз реалистичку реконструкцију, *Водолазкин* користи хагиографску традицију и синхрони историзам како би указао на дубље поимање историјске вјечности. Главни јунаци, *Доротеј* и *Лавр*, као монаси-видари, дијеле дар исцјељења, али се њихови путеви разликују у мјери њихове афирмације. *Лавров* живот је исписан до краја – од дјечаштва до потврђеног светитеља, док *Доротејева* прошлост остаје несигурна, а његова светост тек наслућена кроз „метафизику ћутања”. И код женских ликова примјетна је диференцијација: *Јелена* је снажна и доминантна, док је *Устина*, иако тиха и чедна, пресудна покретачка тачка *Арсенијевог* преображаја. *Ненадић* простор дијели на Кулу, Манастир и Сабориште, истражујући питање слободе унутар крутих система власти. *Водолазкин* пак простор и вријеме подиже на метафизичку раван, гдје се јунак саживљава са вјечношћу. Коначно, језик оба романа представља врхунски стилски домет: *Ненадићева* лексичка чистота и *Водолазкинова* полифонија успјешно смјештају јунаке у стварност средњег вијека.

Мср Невен М. Миљатовић
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Докторске академске студије
neven.miljatovic@student.flf.unibl.org